

ויליאם (זאב) צייטלין הביבליוגרף של ספרות ההשכלה

(מאה שנים להולדתו)

נטייה טבעית לחיפוש ולחיטוט, שקידה, חוש הסדר והדיוק יחד עם ידיעה בספרות ובקיאות בספריה — מציינים את עבודתו הביבליוגרפית של ויליאם צייטלין.

זאב בר"י (בר יוסף) צייטלין — כך חתם במאמריו העברים — נולד בהומל שברוסיה בשנת 1850 לערך, ועם חינוך מסורתי בבית אבא, נצר ממשפחה חשובה בישראל, קיבל גם חינוך השכלתי. בהיותו כבן עשרים שנה בא בקשרי מכתבים עם הסופר הידוע מרדכי ווייסמאך-חיות (טארנוב שבגליציה 1831 — וינה 1914), שניהל אותו כנראה בעצתו ופירסם את דבריו הראשונים. ב„מגיד משנה“ לווייסמאך-חיות שנה ראשונה גליון ד' (לכוב תרל"ב—1872) עמ' 59 נתפרסם מאמרו של צ. „אלה תולדות הרב החכם יעקב טוגענדהאלד ז"ל (העתקתי ממכתב עתי הרוסי „היום“) ושמתי עליהן נוספות“, וחתום עליו: „האמעל (בארץ רוסיא) בחודש מנחם אב התרל"ב, זאב בר"י צייטלין“. לביוגרפיה זו של מנהל בית המדרש לרבנים והצנזור המפורסם מטעם הממשלה בווארשא (1791—1871) נוספה גם ביבליוגרפיה של כתביו. הרשימה הביבליוגרפית הראשונה של צייטלין נתפרסמה איפוא במאמרו הראשון! ב„כוכבי יצחק“ חוברת ל"ז (וינה 1873) שהוציא ווייסמאך-חיות עמ' 17 נתפרסם ממנו שוב מאמר מתורגם מרוסית, והוא „גזירת ת"ח (1648) הרג רב באוקריינא בימי באגדאן חמעלניצקי נעתק מלשון רוסיא ע"י י. (צ"ל: ו. א: ז.) צייטלין מהאמעל ברוסלאנד“¹).

קרוב לאותו זמן יצא ללמוד באוניברסיטה שבקניגסברג את חכמת הרפואה, ואז גם התחתן כנראה. בחוברת „כוכבי יצחק“ הנ"ל נדפס שירו העברי „ליום כלכותי“. שיר זה שסימנו (אקרוסטיכון): זאב בן יוסף צייטלין, שיר נוגה הוא, שאינו מתאים כלל למאורע שבראשו, ובסופו רשום: „בעיר מאלאדענצא פלך ווילנא יום ר' ט' תמוז תרל"ג“. מסתבר שהזיווג לא עלה יפה ונתפרדה החבילה. בתקופת לימודו בקניגסברג השתתף בעיתונים העברים שיצאו לאור בימים ההם וכן בעיתונים היהודיים שיצאו לאור בגרמניה.

ומעניין, כי בתקופה זו כבר עלה בדעתו לחבר רשימה של כל ספרי ההשכלה העברים החל מזמנו של משה מנדלסון באותה תכנית מושלמת בה ראתה אור אחרי עשרים שנה ויותר. רוב רשימות הספרים העברים שיצאו לאור עד אז היו כלליות ולא הושם לב לנושאים, לחטיבות המיוחדות, בא צייטלין ועמד על חשיבות החטיבות לעצמן וברשימות ביבליוגרפיות לפי הנושאים. ב„המגיד“ שנה י"ז (תרל"ד—1873) עמ' 5 רשם ווייסמאך-חיות בקיצור נמרץ חמישים ושנים כתבי-עת עברים שיצאו לאור החל משנת 1784 ועד שנת 1873. ובהערה נאמר: „הרשימה מכתבי העתים האלה, למקומותם בשמותם שלח לי (ל„המגיד משנה“)

¹ ויש למחוק את הערך „צייטלין י.“ בספרו של ב. וואכשטיין „די הבראישה פובליציסטיק אין ווין“ עמ' 249.

ידידי הח' זאב בר"י צייטלין יליד עיר האמעל ברוסלאנד (ואנכי עשיתי ממנה קיצור). והמאסף ההוא חיבר גם כן „רשימה מכל ספרי הליטעראטור (= הספרות) העברית מימי הרמב"ן (מנדלסון) ז"ל עד ימינו אלה". ומלאכתו, כפי אשר הודיעני במכתביו, תיפרד לחמישה ראשים: א) שם הספר. ב) תוכן ענייני הספר בקצרה (מבלי לבקר דברי המחבר). ג) שם וכינוי של המחבר. ד) מקום דפוס הספר. ה) שנת הדפוס. וכבר אסף אל תוכה כשש מאות ספרים, אך חסרים לו עוד עניינים אחדים, ומוכן הוא בקרוב להוציאה לאור. אבל העבודה ב„עניינים האחדים" היתה מרובה והמחבר לא היה פנוי לגמרי כדי לגמרה, והוצאת הספר נדחתה לשנת 1881; וגם אז לא יצא אלא חלק ממנו, וכל הספר יצא לאור רק בשנים 1891—1895. בינתיים עבר צ. ממקצוע הרפואה למקצוע הפילוסופיה והוסיף לפרסם מאמרים שונים בעיתונות, וב„הצפירה" שנה א' (ברלין 1874) עמ' 79, 84 פירסם „תולדות החכם הנודע הערמאון וואמבערי (המזרחן והנוסע המפורסם 1832—1913)“, וחתם: „זאב בר"י צייטלין שטוד. פיל. קעניגסבערג בירח אייר תרל"ד“. הוא עזב את קניגסברג והמשיך את לימודיו בברלין (1881), ואף שמע שיעורים בגיניבה ובפאריז.

בשנת 1881 פירסם בפטרסבורג את החוברת הראשונה מספרו הביו־ביב' ליוגרפי Bibliotheca hebraica post — Mendelssohniana שהכילה שמונים עמודים והגיעה עד השם הורוויץ. ראש המדברים בביליוגרפיה, משה שטיינשניידר, רשם את הספר ב„המוכיר" שלו כרך 21 עמ' 130 וציין אותו כ„נסיון ראשון" במקצוע זה.

ולאידך, בעתון היהודי־רוסי „ראסוויט" נתפרסמה ביקורת שלילית עליו. ועל דבר זה מספר מרדכי בן הלל הכהן בספר הזכרונות שלו „עולמי" ספר ראשון, ירושלים תרפ"ז, עמ' 150 דברים אלה: „כאשר אמרת, התיחס העורך [רוזנפלד] תמיד קצת בשלילה אל הצעירים הליטאים, תחת אשר אנכי גוננתי עליהם. והנה קרא לי מר רוזנפלד, ויתן על ידי מכתב שבא לידו מלייפציג, מאת מר ויליאם צייטלין. צייטלין זה הוציא אז את החלק הראשון מספרו „הביליוגרפיה של הספרות החדשה לאחר הרמב"ן", ושלה ספר אחד גם אל המערכת. מחבר הספר קיבל מכתב כתוב על נייר מערכת ה„ראסוויט", שבו מודיעים לו כי ספרו נתקבל, ומברכים אותו בתור מחבר ומהללים את ספרו. ומה התפלא המחבר לראות באחד גליונות ה„ראסוויט" ביקורת שלילית על ספרו. ושולח מר צייטלין את גוף מכתבה „של המערכת", כמו שחשב, ועליו חתום — ש"י הורוויץ. צריך להוסיף, שהורוויץ היה יליד אוברוביץ, עירה סמוכה להומל, עיר מולדתו של צייטלין. — הנה „הליטאים" שלך — אמר לי רוזנפלד בתוכחה. בפרט כי כותב מאמר־הביקורת השלילי, הייתי אנכי...“ (על מקור זה העירני ש"י עננון).

בשנת 1882 פירסם „רשימת ספרים בלשון עבר המדברים מענייני קביעות השנים, סוד העיבור, מעשי הלוח וחכמת התכונה המתחסת למו אשר נתחברו מימי הרמב"ם עד ימינו אלה" שנדפסה ב„לוח ישראלי בשפת רוססית ועברית לשנת ה'תרמ"ג" על ידי ח. י. גורלאנד, ס"ט פטרבורג תרמ"ב (1882) עמ' 112—118, והיא מכילה 83 סימנים. אבל עבודות קטנות אלה לא הסיחו את דעתו מעבודתו

הגדולה, שחיכתה להשלמתה, ובמשך כל השנים הוסיף לאסוף חומר לשם ספרו הגדול ולדאוג לפירסומו.

קרוב לשנת 1890 בא צ. לליפציג, העיר בה ישב מאז ועד יום מותו, והחל בהדפסת עבודת חייו, הספר שקרא לו כעת גם בשם עברי: „קריית ספר“

Bibliotheca Hebraica Post-Mendelssohniana. Bibliographisches Handbuch der neuhebräischen Literatur seit Beginn der Mendelssohn'schen Epoche bis zum Jahre 1890... herausgegeben von William Zeitlin. I. Hälfte A—M, Leipzig 1891.

חלקו השני והסופי (II. Hälfte N—Schluss) יצא לאור בשנת 1895. ספר זה על 548 עמודיו, שלמעלה משלושת אלפים וחמש מאות ספר רשומים עליהם, היה בחינת נובוס בביבליוגרפיה העברית הן בהיקף החטיבה והן בדיוק המדעי. צ. לא הסתפק רק בחיבורים החדשים, שנתחברו על ידי הסופרים והחוקרים, אלא הכניס גם ספרים קדומים שיצאו לאור על ידי חוקרים בפרק הזמן הנידון. אף הרחיב את הגבולין והכניס לפרקים גם ספרי קודש לספר. גם הספרות האנונימית והספרות המתורגמת מצאו להן מקום בו. ואף כיום עדיין ערכו של ספר זה קיים ועומד וצורך בו לכל מי שעוסק בספרות העברית החדשה. גם לאחר צאת הספר לא הפסיק המחבר להשלים את מפעלו והמשיך לאסוף חומר, אבל רק חלק מן העבודות הללו ראה אור.

מרבית דבריו נדפסו ב„צייטשריפט פיר הבראישה ביבליוגרפי“ ומרוב חשיבותם נזכרים כאן.

„אנאגראמי, איניציאלן אונד פסוידונימי נויהבראישר שריפטשטלר אונד פובליציסטן“² (שינוי סדר אותיות השם, ראשי תיבות ופסוידונימים של סופרים ופובליציסטים עברים החל מזמן הופעת ה„מאספים“ ועד ימינו) שנה ט' (1905) 81—90, 113—116; שנה י"ד (1910) 155—157; שנה ט"ו (1911) 29—31, 60—63, 92—94, 124—126; שנה י"ח (1915) 120—126.

„ביבליותיקה ציוניסטיקה“³ (רשימת חיבורים על הציונות (1852—1905), כלומר בעניין ארץ ישראל, לאומיות, חובבי ישוב ארץ ישראל, ציונות רוחנית ומדינית) שנה י"ב (1908) 52—62, 84—93, 141—151; שנה י"ג (1909) 12—15, 204. סימנים עם מפתח אלפביתי עברי. ספר־עזר זה הוזמן עבור *Zionistisches ABC Buch* שיצא לאור בברלין 1908, ואיננו יודעים מה היא הסיבה שלא הופיע שם. „איניגיגה דן ביבליוגרפן אונבקאנט גבליבנה נויהבראישה שריפטן“ (קצת חיבורים מתוך הספרות העברית שלא נודעו לביבליוגרפים) שנה י"ד (1910) 180—187. סימנים.

„ביבליוגרפישס פרצייכניס דר הבראישן דרמטישן ליטראטור“ (רשימה ביבליוגרפית של הספרות הדרמטית בעברית, מקור ותרגום, החל מאמצע המאה השבע עשרה ועד שנת 1913) שנה י"ז (1914) 20—32, 52—63, 168—170, שנה כ' (1917) 94—96. קרוב למאתים וחמישים סימנים עם מפתח אלפביתי עברי.

(²) בתדפיס מיוחד גם בשם עברי: „תעלומות סופרים“.

(³) גם זה יצא כתדפיס בשם עברי: „תו זכרון לציון“.

„שטרבחדאטן נויהבראישר שריפטשטלר, גלהרט אונד פובליציסטן“ (תאריכי הפטירה של סופרים, חוקרים ופובליציסטים בספרות העברית החדשה — 1900—1915) שנה י"ט (1916) 37—48. הרשימה מסודרת על פי האלפבית הלועזי של שמות האנשים.

„ביבליותיקה אפיסטולוגרפיקה“ (רשימה של ספרי-איגרות) שנה כ"ב (1819) 86.48—32 סימנים עם מפתח אלפביתי עברי.

באותו מאסף, שהשתתף בו גם ברצנזיות, פירסם כיוצא מן הכלל „במרקונג אונד נאכטרגה צו שטיינשניידרס ליסטה דר יודישן ארצטה“ (הערות והוספות לרשימת הרופאים היהודיים של שטיינשניידר) שנה כ' (1917) 44—48.

3. השתתף גם באסיפת החומר לשם „ביבליוגרפי דר היגינישן ליטראטור דר יודן“ (רשימה של הספרות ההיגינית של היהודים), דרוזן 1911. וכן עזר לפטר תומסן באסיפת החומר העברי לספרו „פלישתינה ליטראטור“ (ספרות ארץ ישראל, ביבליוגרפיה בין-לאומית בסדר שיטתי עם מפתח המחברים והענינים), לייפציג 1908—1927. בכרך ג' (1916) נזכר 3. כאחד העוורים, ובהקדמה לכרך ד.1 (1927) אומר תומסן: „לצערי לא נמצא אחרי מותו של ד"ר צייטלין אוסף הפתקאות שהכין עבור הכרך הרביעי. משום כך לקוי בלי ספק בחסר מקצוע זה שהוא טיפל בו“.

ולא רק פתקאות אלה אבדו ואינם. היה בידו חומר לספר בשם „גשיכטה דר יודישן פרסה“ (תולדות העתונות היהודית), ע' בעטיפה ל„קריית ספר“ שלו עמ' ב. וכן היה בידו „ביבליוגרפישס האנדבוך דר נויהבראישן ליטראטור“ (ספר-עזר ביבליוגרפי לספרות העברית החדשה — 1890—1915), ע' צייטשריפט הנ"ל שנה י"ט (1916) 37. אחרי מותו אפשר היה עדיין לקבל את החומר הזה, ואף הוצא למו"ל אחד בלייפציג, אבל לא נתעורר עניין בו, ולבסוף אבד⁴.

ובשעת הדפסת רשימה זו שמעתי בשם אחד מאנשי לייפציג, שהיה מקורב לציטלין, כי מזוודה עם רשימותיו של 3. נמסרה למלומד היהודי ד"ר מ. וואסקין — נהר טבי בלייפציג, שנהרג במלחמה האחרונה על ידי הנאצים. הי"ד.

3. חי בשנים האחרונות בלייפציג ובגרימה שעל ידה מרוחק מן הקהילה היהודית. הוא נתקרב למשפחה נוצרית וחי בתוכה שנים רבות, ואם כי נשאר יהודי לא הרבה להיראות בין בני עמו. רק מלומדים וקצת מן הסופרים שנודמנו למקום, ביקרו אצלו ושוחחו על עניני ספרות בכלל ועל הספרות העברית החדשה בפרט.

בין הגויים היה ידוע כיהודי מלומד, בעל נימוסין ואיש שאפשר לסמוך עליו. וכשחיפשו מטעם דפוס שפאמר משגיח יודע דבר, שיטפל בספרי מ. י. ברדיצ'בסקי, שהוצאת שטיבל החלה בהדפסתם בשנת תרפ"א, נבחר 3. בהסכמת ברדיצ'בסקי שהיה מקובל עליו, לתפקיד זה.

ציטלין מת גלמוד, ועל מותו ועל הלוויותו מספר פ. לחובר בספרו „ראשונים

⁴ מלבד מחקריו בשדה הספרות העברית עסק 3. גם במחקרים בספרות האנגלית ובפילולוגיה צרפתית ומאמריו נתפרסמו במאסף „אנגליה“, 1881, וב„צייטשריפט פיר דימאנישה פילולוגי“, 1882.

ואחרונים, תלאביב תרצ"ה, עמ' 72—73 דברים מזעזעים אלה: „הוא מת פתאום ביום הכיפורים תרפ"ב (1921), האחרון בחיי ברדיצ'בסקי. הידיעה על מותו של צייטלין היתה לברדיצ'בסקי כמהלומת רעם. ממחרת יום הכיפורים, בבוקר, נסענו שנינו, ברדיצ'בסקי ואני, מברלין לליפסיה ללוויתו של צייטלין... בליפסיה היה עלינו — חוץ מן הלוויה עצמה — למלא תפקיד, שגם הוא מן הקשים ביותר במקרים כאלה. עלינו היה לבקר עוד לפני הלוויה את קרובי המת ולנחם את האבלים בשעה שמתם עוד מוטל לפניהם. וכאן היה הדבר עוד קשה ביותר לרגל זה, שחיי המשפחה של צייטלין היו טרגיים, לא לפי החוקים המקובלים. האימה — אימת החיים והמות גם יחד — נשקפה אלינו מפנינות הבית, שאליו באנו, ונחשף לפנינו כעין „עירום של ההוויה“, כמו שהיה אומר שופמן. ברדיצ'בסקי היה שוב נרגש מאד, ולרגל זה גם פוורנפיש מאד. כעבור זמן מה הלכנו אחרי מיטתו של צייטלין, יחד עם „מניין“ מצומצם של „כלי קודש“ ואינטליגנטים יהודים אחדים ששמעו את דבר מות המלומד היהודי, שישב בעירם למעלה משלושים שנה. ה„דרשה“ היתה בכל זאת גדולה: „נר ישראל כבה“, „וכל בית ישראל יבכה את השרפה אשר שרף ה““. ברדיצ'בסקי ישב כל הזמן ושרף בעיניו שנצרכו וקדחו כשפודין, את הרב הדרשן הזה ובצאתנו, אחרי הלוויה, מבית העלמין, ואחד מן המלווים הציג אותנו מול פני הרב הדוקטור, בייש אותו ברדיצ'בסקי ברבים ולא רצה להושיט לו יד. זה היה שכר ה„דרשה“, שברדיצ'בסקי ראה במליצה שבה מעשה זיוף בפני המות... אולם באותה לוויה עצמה ראיתי את ברדיצ'בסקי גם כ„מלא רחמים“: כאילו מתוך איוו רחמנות קיים כל מנהג הנהוג בישראל בהלוויות מתים, ואפילו אמירת-הפסוק „ויציצו מעיר כעשב השדה“ בשעת זריקת קומץ העפר — ודווקא אהורנית — עם מעט העשב“.

עד כמה שהיה בידי לבדוק במצבנו כיום, כשרוב העתונים שבספרייה הלאומית אינם עומדים לרשותנו, בעיתונות של הימים ההם, לא מצאתי אף נקרולוג אחד שנכתב אחרי מותו.

ספריו ומאמריו של צייטלין משמשים לו מצבת נצח, שכן הרים את קרן הספרות העברית החדשה שעה שהיתה מונחת בקרן זוית ולא טיפלו בה עדיין מבחינה מדעית ובנה לה בניין עד.